

[itobiad], 2021, 10 (3): 2917-2935

<p>Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinde Fikrî Güç ve Fikrî Erdemler</p> <p>Intellectual Power and Intellectual Virtues in Alfarabî's Political Philosophy</p> <p>Video Link: https://youtu.be/-PbkG9c2xw4</p>	
<p>Yunus KAPLAN</p> <p>Dr. Öğr. Üyesi, Van YYÜ İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü</p> <p>Asst.Prof., Van YU Department of Philosophy and Religious Studies</p> <p>yunuskaplan@yyu.edu.tr</p> <p>Orcid ID: 0000-0002-7751-2309</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 01.08.2021
Kabul Tarihi / Accepted	: 19.09.2021
Yayın Tarihi / Published	: 27.09.2021
Yayın Sezonu	: Temmuz-Ağustos-Eylül
Pub Date Season	: July- August- September

Atıf/Cite as: Kaplan, Y. (2021). Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinde Fikrî Güç ve Fikrî Erdemler . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 10 (3) , 2917-2935 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/64619/977392>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinde Fikrî Güç ve Fikrî Erdemler

Öz

Fârâbî felsefesinde ahlak ve siyaset merkezli insan açıklamaları, mutluluk kavramı etrafında şekillenir. Ona göre, dünyadaki mutluluğun ve ahiretteki en yüce mutluluğun milletler ve şehirler düzeyinde hasıl olabilmesi için her bir insanda nazarî erdemlerin, fikrî erdemlerin, ahlâkî erdemlerin ve amelî sanatların mükemmel bir seviyeye ulaşması şarttır. Bu erdemlerin kazanılması ve amelî sanatların elde edilmesi için öncelikle varlıkla ilgili incelemelerin tamamlanması gerekir. Fârâbî, böyle bir incelemenin bizi ilk adımda nazarî güçle elde edilen ontolojik, teolojik ve metafiziksel bilgilere ulaştıracağını belirtir. Varlık hakkındaki incelemeler sonucunda elde edilecek diğer ilimlere ait bilgilerle birlikte siyaset ilmi, mutluluğun kazanılmasına imkân sunabilecektir. Fârâbî, epistemik süreçlerin tamamlanabilmesi için insanın nazarî gücünün yanında fikrî gücünün rolüne de işaret eder ve siyasî fikrî erdemler açısından bu gücün kâmil bir mertebeye ulaşması gerektiğini belirtir. Fârâbî'nin sözünü ettiği fikrî gücün, insan hayatının vazgeçilmez gayesi olan mutluluğun kazanılması ve doğru bir siyaset ilminin imkânı meselesi açısından öneminin bir kez daha vurgulanması gerekmektedir. Bu maksatla ortaya çıkan çalışmada, öncelikle Fârâbî'nin fikrî güç ve fikrî erdem inkaş planını oluşturan varlık hakkındaki incelemelerin metodolojisine dair izahlarına yer verilmektedir. İkinci olarak, fikrî güç ve fikrî erdem kavramları tahlil edilmekte ve siyasî fikrî erdem kavramı bu çerçevede değerlendirilmektedir. Çalışmada Fârâbî'nin ilgili tüm eserleri incelenerek, ilgili görüşleri metin içerisinde tahlil edilmekte ve sadece onun görüşleri dikkate alınmaktadır. Nihâî tahlilde günümüz insanının mutluluk ve doğru siyasetle ilgili teorik ihtiyaçlarına Fârâbî'nin fikrî güç ve fikrî erdem kavramları çerçevesinde getirdiği çözümlerin hâlâ geçerliliğini koruduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Fârâbî, Erdem, Fikrî Güç, Fikrî Erdem, Siyaset

Intellectual Power and Intellectual Virtues in Al-Farabi's Political Philosophy

Abstract

In Al-Farabi's philosophy, human explanations made on the axis of morality and politics are shaped around the concept of happiness. According to him, in order for happiness in this world and the highest happiness in the afterlife to be realized at the level of nations and cities, theoretical virtues, intellectual virtues, moral virtues, and practical sciences must reach a perfect level in every human being. In order to acquire these virtues and to acquire practical sciences, first of all, studies on existence must be completed. Al-Farabi states

that such an examination will lead us to the ontological, theological, and metaphysical knowledge obtained by theoretical power in the first step. Political science, together with the knowledge of other sciences to be obtained as a result of examinations about existence, provides happiness. Al-Farabi points out the role of intellectual power besides the theoretical power of man in order to complete the epistemic processes and states that this power should reach a perfect level in terms of political intellectual virtues. The importance of the intellectual power mentioned by Al-Farabi, in terms of attaining happiness, which is the indispensable goal of human life, and the possibility of a correct political science, needs to be emphasized once again. The study, which emerged in line with this goal, primarily includes Al-Farabi's explanations on the methodology of the studies on intellectual power and the existence that forms the background of intellectual virtue. Secondly, the concepts of intellectual power and intellectual virtue are analyzed and the concept of political intellectual virtue is evaluated within this framework. In the study, all the related works of Al-Farabi were taken into consideration, his related views were analyzed in the text and only his views were taken into account in order not to exceed the limits of the study. As a result, we can say that; The theoretical solutions that Al-Farabi brought to the needs of the contemporary individual regarding happiness and right politics within the framework of the concepts of intellectual power and intellectual virtue still maintain their validity.

Keywords: Al-Farabi, Virtue, Intellectual Power, Intellectual Virtue, Politics

Giriş

İslâm felsefesinin kurucu isimlerinden biri olan Ebû Nasr Fârâbî'nin (972-950) felsefi sistemini ahlâk, siyaset ve insan merkezli açıklamalar üzerinden takip etmek mümkündür. Onun felsefesinde insan, Tanrı tarafından yaratılmış ve varlıktaki mükemmelliğin bir parçası olarak var kılınmıştır (Fârâbî, 2020, s. 18). Bu dünyadaki mutluluğu ve öteki dünyadaki en yüce mutluluğu (es-sa'âdetü'l-vüskâ) insan olmanın en temel gayesi olarak açıklayan Fârâbî, tek başına yaşayamayan siyasal bir canlı olarak tanımladığı insanın gerçek mutluluğunun ancak milletler ve şehir düzeyinde gerçekleşebileceğini düşünür (Ayrıca bkz. Aydın, 1976; İslam felsefesinde mutlulukla ilgili tartışmalar için bkz. Bircan, 2001, Ayrıca bkz. 2016, ss. 672-676; Fahri, 2014, s. 135; Fârâbî, 2019a, s. 40, 2019b, s. 38, 2020, s. 96; Ayrıca bkz. Toktaş, 2002). Mutluluğa ulaşmak için insanın dört tür erdeme ihtiyacı olduğunu söyleyen Fârâbî, bu erdemleri; nazarî erdemler, fikrî erdemler, ahlâkî (hulkî) erdemler ve amelî sanatlar şeklinde açıklar.

Fârâbî insanın mutluluğa ulaşması için bu dört bilgi alanının kemale ulaşmasını ve eylem düzeyinde de bu bilgilerin bilfiil hale gelmesini şart olarak belirler (Osmanoğlu, 2021, ss. 157-163; bkz. Umut, 2009). Onun sözünü ettiği dört insanî erdem, bir tür epistemik seviyeyi de ifade eder.

Diğer bir deyişle, insan bu dört erdeme ancak epistemik süreçler sonucunda ulaşabilir (Yılmaz, 2020). Ona göre, bu sürecin başlangıç noktası, ilk yetkinliğin kazanıldığı ve canlılığın ilk defa ortaya çıktığı andır. Canlılıkla birlikte insan fitraten bazı bilgilere sahip olarak vücut bulur. Doğuştan gelen ancak insanın farkında olmadan elde ettiği ve nereden geldiğini bilmediği maddeden bağımsız aklî bilgiler, insanın varlık hakkındaki ilk bilgileridir. Bu bilgiler mutluluğa ulaşmanın ilk adımını oluşturur. İnsanın epistemik süreçlerini bu bilgi türünden hareketle temellendiren Fârâbî'ye göre doğru, tutarlı ve geçerli bilgiyi elde eden insan, kendi nefsinde yer alan ve canlılık kazandığı ilk andan itibaren gelişen potansiyel güçlerini bilfiil hale getirerek bilgilerini çoğaltır ve zenginleştirir. Bu süreç, başlangıçta bilinçsiz ve iradî olmayan bir şekilde gerçekleşirken, zamanla irade ve ihtiyarla bilfiil hale gelerek devam eder (Fârâbî, 2019a, s. 164). İnsan büyüdükçe, geliştikçe duyuları, algıları, hayal gücü ve nefsanî güçleri de onunla birlikte büyür ve gelişir. İnsanın zihin yapısı böylece; doğru ile yanlış, hakikat ile batılı temyiz edebilecek bir seviyeye ulaşır (Fârâbî, 2019a, s. 158-160).

İnsandaki bilgilenme süreçleri, Fârâbî'nin insanın mutluluğu elde etmede araçlar olarak tanımladığı erdemlerin bilgisiyile devam eder. Erdemlerin bilgisine yüklenen aracılık özelliği nedeniyle insanın psikolojik yapısıyla ilgili açıklamalar Fârâbî'nin mutlulukla ilgili açıklamalarının merkezinde yer alır. Buna göre, Tanrı tarafından yaratılan ve bu dünyaya gönderilen insan, erdemlerin bilgisini elde ederek mutlu bir birey olabilir. Bu sayede mutlu bir aile, mutlu ve erdemli bir şehir (el-medînetü'l-fâzıla) kurabilir (Yaşar Aydın, 2016, s. 170).

Fârâbî, mutlulukla ilgili bu temellendirmenin ardından mutluluğun nasıl kazanılacağı sorusunun cevabını arar. Bu soru etrafında, insanın sahip olması gereken erdemler konusunu ve bu erdemlerin nasıl elde edileceğini, nasıl ayrıştırılacağını ve nasıl sürdürülebilir hale getirebileceği sorularını da tartışmaya açar. Sözü ettiği dört erdem bilgisine sahip olan insan topluluklarının, bu dünyada mutluluğu ve ahirette en yüce mutluluğu kazanabileceklerini belirten Fârâbî, mutluluktan sonra ikinci temel insanî hedefi belirlemiş olmaktadır. O halde, birinci hedef olan mutluluk ve gerçek mutluluktan sonra insanın bu mutluluğa ulaşacak erdemlerin bilgisini ve bu erdemlerin nasıl bilfiil hale geleceğine dair bilgiyi de elde etmesi gerektiği açığa çıkar. Bu meyanda Fârâbî, ruhta doğuştan gelen bazı akılsalların dış dünyadaki varlıkta bilfiil hale geldiklerinde bazı değişikliklere uğrayacaklarını belirtir. Bilfiil varlıkta gerçekleşen ve dış dünyadaki maddî cismanî varlıklardan duyularımızla elde ettiğimiz bilgiler, nazarî güç ve nazarî erdemler tarafından içerilmezler. Onun sözü ettiği varlıktaki hal, şart ve arzulara bağlı olarak elde ettiğimiz tümel soyut bilgiler, fikrî güç tarafından elde edilen bilgilerdir (Bircan, 2016, ss. 98-101; Özturan, 2014, s. 129).

Bu bilgilerin mahiyetini potansiyel güç kavramı etrafında tartışan Fârâbî, fikrî güç ve fikrî erdemlerle elde edilen durumların nelerden ibaret olduğunu açıklayarak, siyaset felsefesine farklı ve özgün bir pencereden bakar. Onun sunduğu bu bakış açısı psikolojisinin ve ontolojisinin de önemli bir veçhesini oluşturur (Fârâbî'nin varlığın lafzi yönüyle ilgili detaylı incelemeleri için bkz. Fârâbî, 2013, ss. 49-65). Bu özellikleri nedeniyle, onun ortaya koyduğu kendisine has bir kavramlaştırma olan fikrî güç ve bu gücün detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca, insanın kazandığı fikrî erdemlerin, bu erdemlerle ilişkili olarak ahlâkî erdemlerin siyaset ilmiyle ilişkisinin de tahlil edilmesi Fârâbî'nin siyaset felsefesinin anlaşılması açısından önemlidir. Fârâbî'nin siyaset felsefesini anlamanın yolu onun bütün yönleriyle varlık hakkındaki düşüncelerini bilmeyi zorunlu kıldığı gibi onun fikrî güç ve fikrî erdemlerle ilgili incelemelerini bilmeyi de zorunlu kılar. Bu noktadan hareketle bu çalışmada, Fârâbî'nin siyaset ilmi yoluyla kazanılan mükemmellik ve mutluluğun ancak fikrî güç sayesinde elde edilen bilgilerle mümkün olduğu tezi tahlil edilecektir. Çalışma, üç temel soru etrafında şekillendirilecektir:

- Fârâbî, fikrî gücü nasıl tanımlamaktadır?
- Fikrî erdemler, insandaki nazarî erdemler ve ahlâkî erdemlerden hangi özellikleri bakımından ayrılır ve nasıl konumlandırılır?
- Fikrî erdemlerin elde edilmesinden sonraki süreçlerde siyaset ilmiyle ilgili hangi durumlarla karşılaşılır?

Fârâbî'nin siyaset ilmiyle ilgili olarak fikrî gücü ve fikrî erdemleri merkeze alan bu soruşturma neticesinde onun siyaset felsefesinin epistemik boyutuyla da anlaşılması umulmaktadır. Bu kapsamda, öncelikle onun fikrî erdemlerin temeli olarak belirlediği varlık hakkındaki nazarî bilgilerin nasıl elde edildiği konusu incelenecektir. Ardından, Fârâbî'nin fikrî güç ile fikrî erdem arasındaki temel ayrım noktaları detaylı bir şekilde tahlil edilecek ve fikrî erdemle ahlâkî erdemlerin kesişme noktaları belirlenecektir. Son olarak, onun siyasî fikrî erdemle ilgili değerlendirmeleri tahlil edilerek onun siyaset felsefesiyle ilgili vardığı sonuçlar değerlendirilecektir.

Çalışmada Fârâbî'nin temel eserleri ve özellikle siyasetle ilgili eserleri dikkatle incelendikten sonra, meseleyle ilgili görüşleri tahlil edilecek ve sadece Fârâbî'nin konuya dair izahları üzerinde durulacaktır. Fârâbî öncesinde başta Aristoteles olmak üzere Antik-Helenistik düşünürlerin fikrî güç ve fikrî erdemlerin siyaset felsefesiyle ilgili çok detaylı değerlendirmelerinin olduğu malumdur. Bu değerlendirmeler dahilinde, meselenin incelenmesi çalışmanın sınırlarını aşacağından yeri geldikçe dipnotlarla sınırlı olmak kaydıyla, Fârâbî öncesi düşünürlerin görüşlerine atıflar yapılacaktır.

Fikrî Güç ve Fikrî Erdemin Temelleri: Varlık Hakkındaki Nazarî Bilgiler

Varlık kavramı, Fârâbî sisteminde Tanrısal mükemmelliğin bir parçası olarak anlam kazanır. Ona göre varlık, Zorunlu olan, yokluğu düşünülemeyen, İlk Sebep ve İlk İlke olan Tanrı'dan sudûr yoluyla meydana gelmiştir (Fârâbî, 2019a, ss. 70-74). Fikrî güç ve fikrî erdemlerle ilgili bilgilerimiz erdemlerle ilgili nazarî bilgiyi sağlayan varlık incelemeleri sonucunda oluşur. Buna göre varlık hakkında sahip olduğumuz nazarî bilgiler, fikrî gücün arka planını oluşturur. Bu temel bilgilerle fikrî gücün mahiyetini, fikrî güçle elde ettiğimiz erdemlerin mahiyetini ve bu erdemlerin ahlâkî erdemlerden farklı yönlerini tartışma imkânı elde edebiliriz. Bu noktada öncelikle, Fârâbî'nin varlık hakkındaki incelemelerin nasıl olması gerektiğine ve varlığa dair nazarî bilginin nasıl oluştuğuna dair izahlarına bakmamız gerekir.

Fârâbî'ye göre, varlıkla ilgili olarak; i-varlık nedir? ii-nasıl var olmuştur? iii- hangi failden dolayı var olmuştur? ve iv-ne için var olmuştur? şeklindeki sorular etrafında sürdürülecek olan ontolojik bir araştırma, insanı, nazarî erdemlerle ilgili nazarî bilgilere ulaştıracaktır (Fârâbî, 2013, s. 134). Fârâbî, nazarî erdemlerle ilgili ilk bilgilerimizi, nihaî gayeleri yalnızca varlıkların ve varlıklara ait muhtevanın akıl tarafından kavranmasını sağlayan duyularla elde edilen bilgiler şeklinde tarif eder. Bu bilgilerin bir kısmı, insanın doğuştan ve farkında olmadan sahip olduğu nasıl ve nereden geldiğini bilmediği salt akılsal bilgi türleridir. Bir kısmı ise düşünme, araştırma, çıkarsama, öğretme ve öğrenme yoluyla elde edilen iradî ve tecrübî bilgilerdir (Fârâbî, 2012, s. 5). İlk bilgilerle elde edilen şeyleri ilk öncüller şeklinde açıklayan Fârâbî, bu noktadan hareketle, araştırma, çıkarsama, öğretme ve öğrenme yoluyla elde edilen sonraki bilgileri ise bu ilk bilgilere dayanılarak kazanılan bilgiler şeklinde açıklar (Fârâbî, 2013, s. 10). Araştırma ve öğretim faaliyetiyle bilinebilecek şeyler, insanın önceden bilmediği ancak araştırıldıkları ve bilinmeleri istendiğinde bilinebilecek şeylerdir. Araştırma ve isteme eylemi sonucunda bu bilgiler, zihnimizde problem olarak karşımıza çıkar. Bu problemleri aklî öncüller olarak tanımlayan Fârâbî, bu öncüllerden hareketle, çıkarsama ve öğrenme yoluyla insanda inanç, görüş veya bilgi hasıl olacağını ve böylece bu problemlerin sonuçlara dönüşebileceğini belirtir (Fârâbî, 1999, s. 51).

Fârâbî, sözünü ettiği, insanın duysal algıları yoluyla kazandığı bilgilerin, araştırma ve öğrenme girişiminin ardından oluşan problemlerle ilgili olarak insanı kesin doğruya ulaştıracak bilgileri de sunması gerektiğini belirtir. Ancak, ona göre, bu kesinliğe ulaşmak her zaman mümkün olmaz. Diğer bir ifadeyle, bu bilgiler kimi zaman; zan, kanaat ve tahayyül şeklinde kesin olmayan bilgi türünde de hasıl olur. Fârâbî bu durumun her bir problemin ele alınışında benimsenen yöntemlerin farklılığından kaynaklandığını söyler. Bu durumda, yöntemler arasındaki farklılıkları ve özel ayrımları

bilmek ve her problem için aynı yöntemin kullanıldığı zannından da kurtulmak gerekir. Diğer taraftan bu durum, problemlerle ilgili olarak kesinliğe, benzerliğe veya tahayyüle veya kanaat ve zanna götüren yöntemleri bilmeyi de zorunlu kılar (Fârâbî, 1999, s. 52).

Fârâbî, bu aşamada yani varlıkla ilgili araştırmanın problem aşamasında öncelikle bu yöntemlerin birer sanat olduğunun, her yöntemi diğerinden ayıran özel ayrımların olduğunun ve her birinin özel alametlerinin olduğunu bilmek gerektiğini şart olarak ileri sürer. Çünkü, doğuştan sahip olduğumuz tabî bilme yeteneğimiz, bize bu bilgileri sunamaz. O halde, bu bilgileri bize verecek olan başka aksiyomatik bilgilere de ihtiyacımız olacaktır:

- a. Zorunlu bir biçimde doğrunun kendisine ve ona dair kesinliğe götürebilmeleri için ilk öncüllerin mahiyeti ve nasıl bir düzen içinde olmaları gerektiğinin bilgisi,
- b. Doğrudan saptıracak ve neyin doğru olduğunu fark etmeyi engelleyecek bir sonucu meydana getirebilecek ilk öncüllerin mahiyeti ve nasıl bir düzen içinde olması gerektiğinin bilgisi,
- c. Bir problemle ilgili olarak zan ve kanaatin oluşmasına ve ortada bir kesinlik olmadığı halde bir kesinlik olduğu düşüncesine neden olan ilk öncüllerin mahiyeti ve nasıl bir düzen içinde olmaları gerektiğinin bilgisi,
- d. Doğrunun kendisine değil de onun misaline ve hayaline götüren öncüllerin mahiyeti ve nasıl bir düzen içinde düzenlenmesi gerektiğinin bilgisi (Fârâbî, 1999, s. 53).

Fârâbî, bu aksiyomlardan hareketle ister doğrudan araştırmaya koyularak ister bir başkasından öğrenerek varlıkların bilgisini elde etme adımının atılabileceğini belirtir. Çünkü, bu bilgiler araştırma, öğretim ve öğrenimin nasıl gerçekleştirileceğinin ilk adımını oluşturur. Onun sözünü ettiği bu aşama, insanın sahip olması gereken mantık gücünü tarif eder (Fârâbî, 1986, s. 107). Bu mantıkî güç sayesinde insan, vardığı sonuçların kesin mi zan mı, bir şeyin kendisi mi yoksa hayali mi olduğunu ayırt edebilir. (Fârâbî, 1999, s. 54) Ona göre varlık cinsine ait ilk bilgiler, bu cinsin öğretiminin ilkelerini ve varlık ilkelerine ait bilgileri kavradıktan sonra oluşur. Böylece burhanî bilgiyi elde etme imkânı da ortaya çıkar (Fârâbî, 2012, s. 2, 2013, s. 138). Burhanî bilgi ise kendisiyle bir şeyin var olup olmadığını ve bir şeyin niçin var olduğunu öğrendiğimiz ve kendisiyle varlığa ait bilginin sebeplerini öğrendiğimiz bilgi türüdür (Fârâbî, 1999, s. 55).

Varlıkla ilgili incelemede bilinmesi gereken ilk varlık cinsinin, insan için daha kolay olan ve kendisinde zihnin şaşkınlık ve karışıklığa düşmesi daha az muhtemel olan sayılar ve büyükleri içine alan cinsin bilgisi olduğunu belirten Fârâbî, bu bilgi türünün ise matematiksel bilgi olduğunu savunur (Fârâbî, 2013, s. 9; a.g.e. 145). Buna ek olarak, tabî varlıkların araz ve halleriyle ilgili bilgi elde edebileceğimiz; geometri, optik, hareketli küreler,

astronomi ilimleri ve müzik, ağırlıklar ilmi ve mekanik ilminin de öğrenilmesi gerektiğini savunur (Fârâbî, 1999, s. 58).

Varlık hakkındaki incelemelerde insan, kendilerinde sayı ve büyüklüklerin bulunduğu şeylerin akledilir seviyedeki bilgisinden sonra, gitgide daha fazla maddeye bağımlı, duyulur ve tabii şeylerin bilgisine ulaşır. Bu aşamadan sonra ise akıl tarafından ancak iradî yönelimle kavranabilen veya bir maddede gerçekleşmeksizin var olması mümkün olmayan şeylerin bilgisini elde etmek gerekir. Bu noktada, insanın karşısına cisimler ve cisimlerde mevcut olan şeyleri inceleme safhası çıkar. Cisimlerin ait oldukları cinsler, âlemi ve âlemin içinde bulunan şeyleri oluştururlar. Diğer bir ifadeyle onlar, duyuşsal cisim türlerinden veya duyuşsal şeylere sahip olan cisimlerden meydana gelirler. Fârâbî bu cisimleri; göksel cisimler, toprak, su, hava ve aynı cinsten olan ateş, buhar ve diğerleri, yeryüzündeki ve yerin altındaki taşlı ve madenî cisimler, bitkiler, akılsız hayvanlar ve akıllı hayvanlar şeklinde açıklar (Fârâbî, 1999, s. 60, 2013, ss. 9-10).

Göksel cisimlerle ilgili incelemeler, insanı ne tabiat olan ne de tabii olan, aksine varlık bakımından tabiatın ve tabii şeylerden daha mükemmel olan ilkelere vakıf olmaya doğru itecektir. Bu yönelim insanın metafiziksel varlıkları incelemeye sevk edecektir. Bu noktada insan, iki ilim arasında bir yerde bulunan yani tabiat ilmi ile metafizik ilmi arasında olan bir ilme ulaşacaktır. İnsanın bu aşamada ruhu incelmek ve ruhsal ilkelere vakıf olmak durumunda olduğunu belirten Fârâbî, bu incelemede önce akılsız hayvanlar daha sonra da akıllı hayvanları inceleme safhasının başladığını söyler (Fârâbî, 2013, s. 10).

Akıl sahibi canlılar ile ilgili inceleme ise insanı göksel cisimlerle ilgili araştırma ile aynı sonuca götürecektir. Burada ne cisim olan ne cisimlerde olan, geçmişte cisimlerde olmamış olduğu gibi, gelecekte de cisimlerde olmayacak olan diğer ilkelere dair inceleme başlar. Bu noktadan hareketle, insan, akıl ve ruhun ortaya çıkma nedeni olan ilkelere insanın kendisi için var kılındığı gayeler ve en son mükemmelliği tanıma imkânı bulur. Sonuçta varılacak nokta, insanın mümkün varlık âleminin bir parçası olması hasebiyle, âlemdeki mükemmelliğin ve diğer bir ifadeyle mükemmel arzulanma doğasının bir parçası olarak var kılındığı ilkesidir (Fârâbî, 2019a, ss. 164-168; Ayrıca bkz. Manafov & Oruk, 2020). Bu aşamada, insanın elde etmek için var edilmiş olduğu tabii mükemmelliğe doğru gitmesine yardımcı olacak bazı zihinsel ilkelere ihtiyacı olacaktır (Fârâbî, 1999, ss. 62-63). İnsan, kendisini hakiki anlamda bir töz kılan nihaî mükemmelliğine ancak, bu ilkelerin yardımıyla çaba sarf ettiğinde ulaşabilir. Öte yandan insan, çok sayıda tabii varlığı incelemeli ve onları elde etmesi gereken nihaî mükemmelliğe ulaşmasında kendisine yararlı olacakları biçimde bilgiye dönüştürmelidir (Fârâbî, 1999, s. 63).

Fârâbî, varlıkla ilgili incelemelerin bu ilkelere hiçbirine yani ne olduğu, ne ile olduğu, hangi şeyden olduğu ve niçin olduğunu ifade eden ilkelere

hiçbirine sahip olması kesinlikle mümkün olmayan, tersine kendisi daha önce adı geçen varlıkların İlk İlkesi olan bir varlığa ulaşınca kadar devam ettirilmesi gerektiğini belirtir (Fârâbî, 2013, s. 146). Fârâbî'nin sözünü ettiği bu varlık, bir varlığın varlıklar için ilke olabileceği en mükemmel anlamda, bütün kusurlardan uzak bir biçimde, adı geçen mümkün varlıkların kendisiyle, kendisinden ötürü ve kendisi için var oldukları varlıktır. Varlıkla ilgili bu teolojik temellendirmeden sonra varlıkla ilgili metafiziksel incelemeler başlar ve insan bu varlığın kendilerinin ilkesi ve varlıklarının nedeni olmasından dolayı, diğer varlıkların sahip oldukları özellikleri araştırmalıdır. Fârâbî'ye göre, bu araştırmaya, varlık derecesi diğerlerinden daha yüksek yani İlk İlke'ye en yakın olanla başlanmalı ve varlık derecesi diğerlerinden daha aşağı olanla bitirilmelidir. Böylece, varlıkların nihaî nedenlerinin bilgisi elde edilmiş olacaktır. Bu ise varlıklar hakkındaki metafiziksel incelemedir. Çünkü onun sözünü ettiği İlk İlke Tanrı'dır ve bu ilkeler de ne cisim olan ne de cisimlerde olan O'ndan sonra gelen diğer ilkeler de Tanrısal ilkelerdir. Varlık, İlk ilke ve Tanrı'yla ilgili ontolojik, metafiziksel ve teolojik incelemelerin ardından insanla ilgili incelemelerin sürdürülmesi gerektiğini belirten Fârâbî, buna ek olarak bu incelemede, insanın niçin varlığa getirildiği ve insanın elde etmesi gereken mükemmelliğin ne olduğu ve nasıl olduğu konusunun da araştırılması gerektiğini söyler.

Bu noktada, "insan bu mükemmelliği nasıl elde edebilir?" ve "bu amaca ulaşmada yararlı olan şeyler nelerdir?" sorularının sorulması gerekmektedir. Böylece, insanın mükemmelliğe ulaşmasını sağlayan ve buna ulaşmada yararlı olan şeylerin iyilikler, erdemler ve güzel davranışlar olduğu açığa çıkacaktır. Ayrıca, insanın bu aşamada mükemmelliğe ulaşmasını engelleyecek olan kötülüklerin, reziletlerin ve çirkin davranışların da ne olduğunu bilmesi ve bunları diğerlerinden ayırması gerekir. Dolayısıyla, insanın bunların ne olduğunu bilinceye, akılla kavrayınca ve birbirlerinden ayırt edinceye kadar bilmesi gereken her şeyi bilmesi gerekir. Böyle bir araştırmanın sonuçta insanı siyaset ilmine ulaştıracağını belirten Fârâbî, bu ilim sayesinde şehir insanlarının siyasî toplum yoluyla, özel tabii yaratılışlarının mümkün kıldığı ölçüde mutluluğu elde etmesini sağlayan şeylerin ilmini öğreneceklerini düşünmektedir (Fârâbî, 1999, s. 65).

Fârâbî şehirlerde şehir halkının bir araya gelmesinde ortaya çıkan her şeyi âlemin bütününde cisimlerin bir araya gelmelerinde görülen duruma benzetir. Yani şehir ve toplumun içine aldığı her şeyin benzeri âlemin tamamında mevcuttur (Fârâbî, 1999, ss. 64-65). Ona göre âlemde İlk İlke ve o ilkeyi izleyen diğer ilkeler, bu ilkelerin meydana getirdiği mevcutlar ve bir nizam üzere onları takip eden başka mevcutlar vardır. Mevcutlar hiyerarşik bir düzen içerisinde en alt mertebedeki mevcutlara kadar bu şekilde devam eder. Fârâbî, toplum ve şehri oluşturan her bir unsurda da bir önderin bulunması gerektiğini ve sonrasında onu takip eden diğer önderlerin hiyerarşik bir düzen içerisinde yer alması gerektiğini söyler. Onun çerçevesini çizdiği bu düzende, önderlerden sonra şehirliler ve diğer insan tabakalarını oluşturan şehirliler yer alır. Bu hiyerarşik örgü üzerinden

mevcutlarla ilgili incelemelerini ve nazarî mükemmellik anlayışını temellendiren Fârâbî, bu mükemmelliğin insanların kendileriyle en yüksek mutluluğa ulaştıkları nazarî erdemlerin, fikrî erdemlerin, ahlâkî erdemlerin ve amelî sanatların bilgisini ihtiva ettiğini belirtir (Fârâbî, 1999, s. 66).

Şu hâlde diyebiliriz ki nazarî bilginin elde edilmesi, varlıklar hakkında elde ettiğimiz dört şeyin bilgisini bize sunsa da bu bilgilerin milletlerde ve şehirlerde bilfiil gerçekleştirilmesi hakkında bilgi vermez. Yani nazarî ilimler, sadece kendilerinde hiçbir değişiklik olmayan makulâtı kavrar. Bu durumda, “irâdî akılsalları, iradî akılsallar olmaları bakımından değil, değişen arzulara sahip olmaları, yani belli bir zamanda, belli bir yerde ve belli bir olayın meydana gelmesine bağlı olarak irade ile bilfiil varlığa getirilmeleri bakımından ayırt etmeyi sağlayacak başka bir güce ve maharete” (Fârâbî, 1999, s. 70) ihtiyaç vardır. İşte bu güç ve maharet fikrî güç ve fikrî erdemlerden oluşur.

Fikrî Güç ve Fikrî Erdem Ayırımı

Fârâbî'nin sözünü ettiği fikrî güç, kendisi sayesinde akılsallarla birlikte bulunan değişken arzuları keşfettiğimiz ve ayırt ettiğimiz maharet ve güçtür (Özturan, 2014, ss. 127-128). Bu akılsallar, özel-bireysel örnekleri irade ile varlığa getirilen şeylerdir. Bu şeyler, kısa veya uzun belli bir zamanda, küçük veya büyük belli bir millette veya şehirde ve belli bir olayın meydana gelmesine bağlı olarak irade ile bilfiil varlığa getirilmek istendiklerinde ortaya çıkar (Fârâbî, 1999, s. 70). Akılsalların bilgisi, nazarî güçle, tahayyül gücüyle veya duyuşsal algı ile elde edilebilir. Nazarî güçle idrak edilen bir şeyin bilinmesi arzu edildiğinde, arzu edilen şeyin elde edilmesini sağlayan fiil, akılsal güçle bulunan başka bir güçten hasil olur. Bu güç ise fikrî güçtür. Bu nedenle, fikrî güç, tefekkürü, incelemeyi, dikkatle bakmayı ve sonuca ulaşmayı sağlayan güç olarak da tanımlanır (Fârâbî, 2019a, ss. 75-76).

Fikrî güç, burada bir tür keşfedici güçtür. Bu güç tarafından keşfedilen tabii varlıklardaki aklî durumlar, haller ve arzular, yalnızca belli bir maksadın hasil olmasında yararlı olmaları bakımından keşfedilen şeylerdir. Burada, önce bu maksadın tesbit edilmesi gerektiğini belirten Fârâbî, bu maksat keşfedildikten sonra, ona ulaşmak üzere en yararlı olan şeyi keşfetmek gerektiğini belirtir. Bu durumda, onun sözünü ettiği bu güç, en mükemmel şeklini almış olur (Fârâbî, 1999, s. 70).

Fârâbî'nin sözünü ettiği aklî varlıklar, ruhun dışında var olduklarında aklî olmaları bakımından kendilerine ait olacak hal ve arzuların korunmuş olarak var olurlar. Bu nedenle ona göre niceliksel açıdan bir olarak kalan varlıklarda hal ve arzuları cihetiyle değişme veya farklılaşma gözlemlenmez. Türsel açıdan bir olarak kalan şeylerde ise değişme ve farklılaşma gözlemlenebilir. Bu sebeple, türsel açıdan bir olarak kalan akılsallar, zihnin dışında meydana getirilmek istendiğinde, onlarla birlikte bulunması zorunlu olan hal ve arzuların da eklenmesi zorunlu bir durum olarak

karşımıza çıkar. Fârâbî'ye göre bu durum, hem tür bakımından bir olarak kalan tabîî akılsallar için hem de iradî akılsallar için geçerlidir. Ona göre aralarında şöyle bir fark bulunur; zihnin dışında mevcut olan tabîî aklî varlıklar oldukları için söz konusu arazlar onlara tabiattan dolayı arız olur. Zihnin dışında iradî olarak meydana getirilen aklî varlıklarda ise durum biraz daha farklıdır. Çünkü onlar varlığa geldiklerinde kendileriyle birlikte bulunan araz ve halleriyle birlikte olacak şekilde iradî olarak vücuda gelirler. Bu iradîlik özelliği nedeniyle akılsallar, Fârâbî tarafından araz ve halleriyle birlikte olmaları halinde var olmaları mümkün olan varlıklar şeklinde tanımlanırlar (Fârâbî, 1999, s. 67).

Fârâbî, bu noktada söz konusu olan iradîliği, insanda genel olarak idrak edilen şeye karşı duyulan eğilim şeklinde açıklar. Çünkü insanda akılsallara ait bilgiler oluşmaya başladığında, doğası gereği teemmül, reviyeye, tefekkür ve keşfetme arzusu da meydana gelir. İnsan bu düşündüğü şeylerin bazısına karşı bir arzu ve yönelme, keşfettiği şeylere karşı istek veya tersine ondan hoşlanmama durumlarıyla da karşılaşabilir. Fârâbî'ye göre eğer bu istek, duyunun veya tahayyülün sonucu ise, genel bir adla, yani "irade" ile isimlendirilir. Eğer bu istek genel olarak düşünüp taşınmanın sonucu ise bu durum tercih veya ihtiyar şeklinde isimlendirilir. İhtiyar, yani seçme eylemi ise Fârâbî epistemolojisinde sadece insanda bulunan bir durum olarak açıklanır. Ona göre duyu veya tahayyülden doğan eğilimler başka hayvanlarda da vardır. Ancak insandaki ilk aklîler, onun mükemmelliğinin ilk adımını oluşturur. Fârâbî bu noktada ilk aklîlerin insanın nihaî mükemmelliğine ulaşmasında kullanılmak üzere verildiğini belirtir (Fârâbî, 2019a, s. 87).

İradî aklî varlıkların herhangi birinin zihnin dışında bilfiil varlığa getirilmek istenmesi durumuyla ilgili olarak Fârâbî, bu aklîlerin birlikte bulunması gereken araz ve hallerin de bilinmesi gerektiği hususunu öne çıkarır. Çünkü iradî akılsallar, sayı bakımından değil, tür veya cins bakımından bir olan şeyler grubuna girerler. Dolayısıyla, onlarla birlikte bulunması gereken araz ve haller, sürekli olarak değişkenlik gösteren, çoğalan veya azalan, birbirini değiştirmeyen, sabit, kesin kanunlar tarafından kavranmaları mümkün olmayan bileşimlere ait araz ve haller şeklinde açıklanır. Bu nedenle, Fârâbî'ye göre iradî akılsallar içinde varlığa gelenler, kendilerini isteyen ve varlığa getiren failden ötürü varlığa gelmek durumundadırlar. Bazen irade zıt bir durumun ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir. Fârâbî bu durumun sonucu olarak yani iradî engellerden ötürü bu akılsallara ait araz ve haller de meydana gelmeyeceği hususunun altını çizer. Buna örnek olarak tür olarak insana ait belli bir ülkedeki hal ve arazların, başka bir ülkedeki hal ve arazlardan farklılık gösterme ihtimalini sunan Fârâbî onların tamamında insan kavramının bir ve aynı olduğunu vurgular. Fârâbî'ye göre benzer bir durum, iradî şeyler için de geçerlidir. Mesela iffet, zenginlik ve benzerleri akıl tarafından kavranan iradî olgulardır. İradîlik vasfına sahip bu olgular bilfiil varlığa getirilmek istendiğinde ise onların arazları başka bir millette var olduklarında zorunlu olan arazlarından farklı olacaklardır (Fârâbî, 1999, ss. 67-68; Özturan, 2014, s. 128).

Fârâbî, fikrî gücün en mükemmel halini alabilmesi için en iyi ve en güzel olan gayenin ne olduğunun da belirlenmesi gerektiğini söyler. Onun sözünü ettiği bu mükemmellik, mutluluktur. Mutluluk, “insan ruhunun varlık bakımından kendisine dayanacağı bir maddeye ihtiyaç duymayacağı bir mükemmellik derecesine ulaşması”dır (Fârâbî, 2005, s. 159). Çünkü ruh mükemmellik seviyesine ulaşması neticesinde, cisim dışı ve maddeden bağımsız varlıklar grubuna dahil olur ve ebedi olarak bu hal üzere kalabilir. Bu mertebeye bazıları fikrî, bazıları da bedenî olan fiillerle ulaşır. Bunlar gelişigüzel fiiller değil, kesin ve belirli istidat ve melekelerin sonucu olan, kesin ve belirli fiillerdir. Çünkü mutluluğa engel olan iradî fiiller de vardır. Mutluluk, kendisi için istenen, hiçbir zaman bir başka şeyin elde edilmesi için işlenmeyen, gerçek iyidir (Fârâbî, 2005, s. 160). Fârâbî’ye göre, insanın elde edebileceği mutluluktan daha yüce büyük bir gaye olamaz. Bu nedenle mutluluğun kazanılmasında aracı olan iradî fiillerin de iyi ve güzel fiiller şeklinde nitelenmesi gerekir. Bu fiillere kaynaklık eden istidat ve melekeler ise erdemler şeklinde isimlendirilir. Bu erdemler Fârâbî’ye özleri bakımından değil, mutluluğa ulaştırmaları bakımından iyi olarak nitelenmelidirler. Şu hâlde mutluluğa engel olan fiillerin de kötü ve çirkin fiiller şeklinde nitelendirilmesi gerekmektedir. Nitekim bu fiillerin meydana geldiği istidatlar ve melekeler ise noksanlıklar, reziletler ve aşağılık nitelikler olarak nitelendirilirler (Fârâbî, 2019a, s. 87).

Bu maksadı mutluluk olarak belirledikten sonra, bu maksadı gerçekleştirecek vasıtaların neler olduğunun keşfedilmesi gerektiğini belirten Fârâbî, keşfedilmesi amaçlanan şeylerin iyi, kötü veya iyi olduğu zannedilen şeylerden biri olabileceğini söyler. Bu durumda, bu keşfi sağlayan vasıtalar da önemli hale gelir. Buna göre keşfedilen vasıtalar, erdemli bir gaye için en yararlı şeyler ise iyi ve güzel vasıta olma özelliği kazanırlar. Eğer gayeler kötü ise şu hâlde fikrî güçle elde edilen araçlar da kötü, çirkin ve aşağılık şeylerden oluşacaktır. Fârâbî, şayet söz konusu gayeler, iyi oldukları zannedilen şeylerden meydana gelirse, bu gayelerin elde edilmeleri ve gerçekleştirilmelerinde yararlı olan araçların da sadece iyi oldukları zannedilen şeylerden oluşacağını belirtir (Fârâbî, 2005, s. 160).

Fârâbî iyi fiillerin tesadüfen, gönüllü olmaksızın ve doğru bir şekilde temyiz edilmeden bilfiil hale gelmesi durumunda mutluluğun kazanılamayacağını söyler. Dolayısıyla, insanın mutlu olabilmesi için iyi fiillerin gönüllü olarak ve isteyerek ve doğru bir şekilde temyiz edilerek eyleme dökülmesi gerekir. Mutluluk, iyi fiillerin sınırlı davranışlarda ya da bazen gerçekleştirildiğinde de elde edilemez. Yani mutluluk, iyi fiillerin ancak insanın bütün yaptıklarında ve bütün hayatında doğru tercihlerle yapılması durumunda ve alışkanlık kazanıldığında elde edilebilir. İyi fiiller sırf iyi oldukları için yapılmadığında; zenginlik, haz, şeref gibi amaçlar için yapıldıklarında da mutluluğun kazanılmasına imkân sunamazlar. Fârâbî, sözünü ettiği bu şartların nefse arız olan iyi şeylerde de bulunması gerektiğini belirtir. İşte insanın iyi fiillerini, nefesine arız olan iyi durumları ve temyiz etmesi gereken

iyiliklerin gerektiği gibi olmasını sağlayan doğuştan sahip olduğu bu güç fikrî güçtür. Bu güç temyiz aşamasında belirgin olarak ortaya çıkar. Fiillerin gerçekleşmesi ve nefse arız durumların ortaya çıkmasında amil olan güç ise hulkî güçtür. Bu nedenle, insanda iyi fiillerin ve nefse arız olan iyi şeylerin meydana gelmesini sağlayan ahlâk iyi ahlâk olarak nitelendirilir. Kötü fiillerin meydana gelmesini sağlayan ahlâk ise kötü ahlâk olarak nitelendirilir (Fârâbî, 2005, s. 165).

Bu özelliklerini dikkate alarak fikrî gücü üç kısma ayırmak mümkündür:

- a. Herhangi bir erdemli amacın elde edilmesinde yararlı olan şeyi keşfeden fikrî erdem olarak fikrî güç
- b. Kötü bir amacın gerçekleştirilmesinde en yararlı olan şeyi keşfeden fikrî güç. Fârâbî'ye göre bu bir fikrî erdem değildir.
- c. Fikrî bir erdem olduğu zannedilen fikrî güç. Eğer fikrî güç iyi oldukları zannedilen şeylerin gerçekleşmesinde yararlı olan şeylerin keşfinde kullanılırsa, o zaman o sadece fikrî erdem olduğu zannedilen fikrî güçtür (Fârâbî, 1999, s. 70).

Fikrî gücün mahiyetini ve fikrî erdemlerle ilgisini açıkladıktan sonra Fârâbî bu erdemlerin pratik hayata yani eyleme nasıl yansıtacağını ve insanın toplumsal hayatında nasıl tezahür edeceğini inceler. Bu çerçevede o siyaset ilmi için gerekli olan siyasî fikrî erdemi açıklar.

Siyasî Fikrî Erdem

Varlık hakkındaki incelemeleri mutluluğa ulaşmak için zihinsel bir ön hazırlık mahiyetinde açıklayan Fârâbî, söz konusu incelemelerin insana ait amelî sanatların bilgisiyyle sonuçlanması gerektiğini söyler (Fârâbî, 2019b, s. 52). İnsanların hakkında bilgi sahibi olduğu tüm sanatların bir takım malumat türlerini içerdiğini belirten Fârâbî, amelî sanatlarla ilgili bilgilerin gayesinin amelî olduğunu ve asıl gayenin sadece bilinme özelliğine sahip şeyi bilmekle sınırlı olamayacağını belirtir (Fârâbî, 2005, s. 180). Ona göre bu tür bilgiler, mesela yazı yazmak, marangozluk gibi mesleklerle ilgili eylemsel sanatlardan elde edilen bilgilerdir. Amelî sanatlara ait bilginin asgarî seviyesi ise insan zihninde, eyleme dökülmesi mümkün olan bilgilere ait tasavvurların bilfiil hale geleceği ölçüde bir imgenin oluşmasıdır. Suretlere ait imgeler, dile getirilmek zorunda olmayan, daha çok örneklemeler yoluyla ifade edilebilecek bilgilerdir (Yaşar Aydın, 2016, s. 164). Bu seviyedeki bir bilgi öğretim yoluyla ya da sözlü anlatım yoluyla değil de sürekli eyleme dökülmesi ve yapılmasıyla bilfiil hale gelebilir. Ayrıca, bu sanatlara ait eylemlerle meşgul olarak ve o sanattan doğan fiilleri alışkanlık (itiyat) haline getirerek de bu bilgiler elde edilir (Fârâbî, 2012, s. 36). Bir kısmında, alışkanlıkların yanında amelî istidat da gereklidir. Amelî bilgide bu bilgiyi sözle ifade edebilecek bir seviyeye ulaşıldığında onu artık öğretmek de mümkün hale gelir. Bu suretleri dile getirmek ya da sözlü olarak ifade etmek onun farkına varmak anlamını taşır. Bu da daha üst bir tasavvur gücünü zorunlu kılar (Fârâbî, 2012, s. 48).

Fârâbî'ye göre her insanın yaratılışında bilfiil hale getirmesi gereken şeylerle ilgili olarak başka insanlarla ilişki içinde bulunma özelliği de vardır. Bundan ötürü her insan, mükemmelliğe ulaşabilmek için başka insanlarla komşuluk etmeye ve onlarla birlikte bulunmaya muhtaçtır. İnsan denen canlının tabii yaratılışında sığınak arama ve kendi türünden olan diğerleriyle bir arada oturma özelliğinden dolayı insan, toplumsal veya siyasal canlı olarak tanımlanır (Fârâbî, 2019a, s. 184, 2020, s. 96). Bu noktada insanın bu akılsal ilkeleri ve insanın kendileriyle mükemmelliğe ulaşma çabası gösterdiği fiil ve melekeleri araştırarak başka bir ilim ve başka bir araştırmaya ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bu ihtiyaçtan da insan ilmi ve siyaset ilmi doğar (Fârâbî, 1999, s. 64, 2013, ss. 86-87, 2019b, s. 38).

Siyaset ilmi, iradî fiillerle iradi hayat tarzlarının çeşitlerini, bu fiiller ve hayat tarzlarının kaynağı olan kabiliyetleri, huyları, karakterleri ve özellikleri, gerçekleştirilme gayeleri, insanda bunların nasıl var olması gerektiği, nasıl düzenlenmeleri gerektiği ve onları korumanın yollarını araştıran ilimdir. Burada asıl amaç gerçek mutluluktur. Ancak, insanlar bazen gerçekte mutluluk olmayan ancak mutluluk olarak zannettikleri şeylerin ardına da düşebilirler. Çünkü Fârâbî'ye göre, gerçek mutluluk dünyada kazanılamaz. Ona göre gerçek mutluluk ancak öteki dünyada kazanılabilir. Siyaset ilmi gerçek mutluluğun ne olduğunu ortaya koyan bir ilim olduğu gibi, aynı zamanda mutluluk olarak zannedilen, zenginlik, şeref ve hazların gerçek mutluluk için amaç olarak belirlenmemesi gerektiğini de ortaya koyan bir ilimdir. Bu ilim bu dünyadaki mutluluk ve gerçek mutluluğun elde edilmesinde bir önderlik vasıtasıyla mümkün olduğunu da ortaya koyar. Bu önderlik ve riyaset özel bir meslek ve yetenektir. Dolayısıyla, bu meslek insanlar arasında düzeni sağlayan fiillerin de kaynağıdır (Fârâbî, 2017, ss. 92-93).

Siyaset ilminin fikrî erdemlerle ilişkisi bağlamında Fârâbî, siyaset ilminin fikrî erdemlerden biri olarak tezahür ettiğini belirtir. Siyaset ilmi, fikrî erdem olarak tüm uluslarda, ya da tek bir ulusta veya bir şehirde onları etkileyen ortak olayların meydana gelmesinde ve erdemli bir amacın gerçekleştirilmesi adına en yararlı olanı keşfetme kabiliyetini veren ilimdir. Bu noktada, toplumları ortak bir şekilde etkileyen olayların zamanı ve meydana gelme süresi önemli değildir. Bu olaylar kısa ya da uzun süreli olarak gerçekleşebilir. Fârâbî'nin sözünü ettiği bu erdem siyasî fikrî erdemdir. Bu erdem, Fârâbî'ye göre erdemli bir amacın gerçekleşmesi için en yararlı ve en güzel olan şeyi zorunlu olarak sağlar. Dolayısıyla, erdemli bir amacın gerçekleşmesinde en yararlı olan araç en güzel araç konumundadır. Bunun dışında kısa süreli değişken durumları keşfetmeyi sağlayan fikrî güçten de söz etmek mümkündür. Fârâbî, bu gücün bir öncekine yani uzun süreli durumlar için geçerli olan fikrî güce tabi olduğunu söyler (Fârâbî, 1999, s. 71). Bunun yanında, bir şehrin içinde daha küçük gruplar için erdemli bir amacı gerçekleştirilmek üzere en yararlı olan şeyi keşfetmesini sağlayan güçten de söz eden Fârâbî, onun söz konusu küçük topluluklarla

ilgili birçok fikrî erdemden meydana gelen güç olduğunu söyler. Ev idaresi ile ilgili fikrî erdemi veya askerî fikrî erdemi buna misal olarak gösteren Fârâbî, onların her birinin kendi paylarına keşfettikleri şeyin; a) uzun zaman süreleri içinde değişmesine, b) kısa zaman süreleri içinde değişmesine bağlı olarak daha alt bölümlere ayrılması gerektiğini söyler (Fârâbî, 1999, s. 72).

Fârâbî'ye göre fikrî erdem, herhangi özel bir sanatın amacına bağlı olarak veya herhangi bir zamanda takip edilmesi mümkün özel bir amaçla ilgili olarak en yararlı ve en güzel olan şeyi keşfetmeyi sağlayan erdemler şeklinde daha da küçük alt-bölümlere ayrılabilir. O halde, Fârâbî'ye göre kaç tane sanat ve yaşama biçimi varsa, fikrî erdem o kadar alt-bölümü vardır.

Fârâbî fikrî gücü ise;

a. Kendisini ilgilendiren bir olay ortaya çıktığında bir insanın kendisi için en yararlı ve en güzel olan şeyi keşfetmesini sağlayan fikrî güç,

b. Bir başkası tarafından ulaşılmak istenen erdemli bir amaçla ilgili en yararlı ve en güzel olan şeyi keşfetmeyi sağlayan fikrî güç, şeklinde de taksim edebileceğimizi belirtir

Bu ikinci durum, daha çok danışma ile ilgili fikrî güçtür. Bu ikisi, tek bir insanda birleşebilecekleri gibi ayrı ayrı da var olabilirler (Fârâbî, 1999, s. 72).

Fârâbî, insanın iyi olan erdemli bir gayenin gerçekleştirilmesinde en faydalı ve en güzel olan şeyi keşfetmeyi sağlayan bir erdeme sahip olsa da ahlâkî bir erdeme sahip olmadan bu güce sahip olamayacağı hususunun da altını çizer. Bu noktada, ahlâkî erdemlerle fikrî erdemlerin ilişkisini de tartışmak kaçınılmazdır.

Fikrî Erdem ve Ahlâkî Erdem İlişkisi

Fârâbî, fikrî erdem ahlâkî erdemler olmadan mükemmel seviyeye ulaşamayacağını belirtir. Bu temellendirmenin ardından Fârâbî, öncelikle insanların iyi olup olmaması ile ilgili durumları değerlendirir ve iyiliklerle ilgili olarak ahlâkî karakteri ve fiilleri, fikrî erdemler çerçevesinde değerlendirmeye tabi tutar. Bu noktada Fârâbî, başkaları için iyi olanı isteyen birinin ya gerçekten iyi bir insan olduğunu veya aslında iyi ve erdemli olmamakla birlikte kendileri için iyiyi istediği kişilerce iyi olduğu zannedilen biri olabileceğini söyler. Fârâbî, bunun yanında kendisi için iyi şeyleri isteyen kişinin sadece fikrî erdemler cihetiyle değil aynı zamanda ahlâkî karakter ve fiilleri bakımından da iyi ve erdemli olması gerektiğini belirtir. Çünkü ona göre kişinin erdemi, ahlâkî karakteri ve fiilleri, fikrî gücüne veya en yararlı ve en güzel olanı keşfetme gücüyle uyum içerisinde olmak durumundadır. Fârâbî'ye göre şayet kişinin fikrî erdeminin, birçok ulusun veya sadece bir ulusun veya bir şehrin tümü için ortak olan ve ancak uzun bir zaman diliminde dönüştürülen erdemli bir gayenin gerçekleştirilmesinde en yararlı ve en güzel araçları keşfetmesi söz konusu ise, bu kişinin ahlâkî erdemlerinin de bununla mütenasip olması gerekir. Aynı şekilde, eğer kişinin fikrî erdemi sadece özel bir olayın ortaya çıkmasına bağlı olarak yine özel, sınırlı bir amacın gerçekleştirilmesine en

yararlı olan araçlarla ilgili ise kişinin ahlâkî erdeminin de bununla orantılı olması gerekir. Bu hükümden hareketle diyebiliriz ki Fârâbî'ye göre fikrî erdemın otoritesi ve gücü kendileriyle birlikte bulunan ahlâkî erdemın otoritesi ve gücüyle orantılı olmak durumundadır (Fârâbî, 1999, ss. 72-73).

İkinci olarak Fârâbî, fikrî güçle elde edilen erdemlerin ve bu erdemlerin ahlâkî erdemlerden farkını ortaya koymak üzere, insandaki güç bakımından en büyük ve en mükemmel olan erdemın hangisi olduğunun araştırılması gerektiğini söyler. O, bütün erdemlerin toplamı mıdır? yoksa gücü bütün erdemlerin gücüne eşit olan herhangi bir erdem mi vardır? Ya da soru şöyle de sorulabilir; gücü bütün erdemlerin gücüne eşit olması diğer bir ifadeyle bütün erdemler içinde güç bakımından en büyük olması gereken erdem hangisidir? (Fârâbî, 1999, s. 74). Bu soruların cevaplanması Fârâbî'nin bu konudaki düşüncelerinin açıklığa kavuşturulması açısından önemlidir.

Fârâbî, gücü bütün erdemlerin gücüne eşit olan ve güç bakımından en büyük olan erdemi, işlevlerini tam olarak gerçekleştirmek istediğinde insanın diğer erdemlerinin işlevlerini kullanmadan bunu yapmasının mümkün olmadığı erdem şeklinde açıklar. Bir kumandanın kendisine savaşçılar için ortak olan şeyle ilgili olarak en yararlı ve en güzel şeyi keşfettiren fikrî erdemının yanında aynı zamanda ahlâkî bir erdemının olması gerektiği misalini veren Fârâbî'ye göre bu kumandan, bu erdemın işlevlerini gerçekleştirmek istediğinde savaşçıların da savaşçı olmaları bakımından kendilerinde bulunan erdemleri kullanmış olacağını söyler. Bu misalden hareketle kumandanın cesareti kendisiyle savaşçılarda bulunan bütün özel-bireysel cesaretlerin işlevlerini kullanabileceği bir cesaret olması gerektiği sonucunu çıkarmak mümkündür (Fârâbî, 1999, s. 74).

Fârâbî, bu erdemi, işlevleri tam olarak gerçekleştirilmek istendiğinde, insanın diğer erdemlerin işlevlerini kullanmaksızın bunu yapmasının mümkün olmadığı erdem olarak da açıklar. Yani insan, bu erdemın işlevlerini gerçekleştirmek istediğinde, erdemlerin tümüne sahip olmak durumundadır. Şayet insan erdemlerin tümüne sahip değilse ve kendisinde bulunan özel erdemlerin işlevlerini kullanamazsa, kendisiyle bütün diğerlerinin sahip oldukları erdemlerin işlevlerini gerçekleştirebileceği bir ahlâkî erdeme sahip olmalıdır. O halde, bu erdem, diğerlerinden daha üstün olan hâkim erdem olarak nitelenmek durumundadır. Şehirde yaşayan gruptan herhangi biri ile ilgili olarak da benzer görünümün söz konusu olduğunu belirten Fârâbî, mesela, bir kumandanın kendisine savaşçılar için ortak olan şeyle ilgili olarak en yararlı ve en güzel şeyi keşfettiren fikrî erdemının yanında, aynı zamanda ahlâkî bir erdemının de olması gerektiğini vurgular. Misale göre kumandan, kumandanlık erdemının işlevlerini gerçekleştirmek istediğinde savaşçılar da savaşçılar olmaları bakımından bulunan erdemleri kullanmış olur. Aynı şekilde kumandanın cesaretinin, kendisiyle savaşçılarda bulunan bütün özel-bireysel cesaretlerin işlevlerini kullanabileceği bir cesaret olması gerekir. Başka bir misalde

Fârâbî, şehirde zenginlik elde eden kimselerin bu amaçlarının gerçekleşmesinde en yararlı ve en güzel olan şeyi keşfetmeyi sağlayan fikrî bir erdeme sahip olan kişinin zengin olma işiyle meşgul halk gruplarının özel-bireysel erdemlerini kullanmasını sağlayan bir erdeme sahip olması gerektiğini söyler (Fârâbî, 1999, ss. 74-75).

Fârâbî, en faydalı ve en iyi olan şeyi keşfetmeyi sağlayan erdemler açısından da sanatlar ve yaşam biçimleri adedince fikrî erdeme ait alt bölümlerin olduğunu belirtir. Fârâbî'nin söz ettiği bu fikrî erdemleri ilgilendiren bir olay meydana geldiğinde bu noktada bir insanın kendisi için en faydalı ve en iyi olan şeyi keşfetmesini sağlayan fikrî gücün amil olacağını belirtir. Bu daha özel bir olayla ilgili mesela danışma ile ilgili fikrî güç olabilir (Fârâbî, 1999, s. 75).

Bu noktada Fârâbî en faydalı ve en iyi olan kavramlarını da açıklar ve en faydalı ve en iyi olanın ya yaygın kanaate göre veya herhangi bir dine göre veya gerçekten en güzel olan şeylerden oluşabileceğini söyler. Bu durumda, erdemli gayeler, bu dine göre en iyi ve en güzel olan gayelerdir. Herhangi bir dine inanan ve bu dine mensup olanlara göre en faydalı, en iyi ve en güzel olan ahlâkî erdemleri sadece bu dine mensup olan bir kişi keşfedebilir. Fârâbî'ye göre bu durum, her din mensubu için geçerlidir. Benzer bir durum, daha özel ve daha az güçlü olan erdemler için de geçerlidir. Bundan dolayı, Fârâbî'ye göre en güçlü fikrî erdemle, en güçlü ahlâkî erdemi birlikte düşünmek gerekir (Fârâbî, 1999, ss. 75-76). Buradan çıkan hükme göre, Fârâbî'ye göre uzun zaman dilimleri içinde değişiklik gösteren ve birçok ulusta, bir ulusun tamamında veya bir şehrin tümünde onları birlikte etkileyen bir olay meydana geldiğinde ortak olan amaçlarla ilgili olarak en yararlı ve en güzel olan şeyi keşfetmeyi sağlayan fikrî erdemle otoritesi ve gücü daha büyüktür. Buna göre, bu fikrî erdemle birlikte bulunan ahlâkî erdemler de bu erdemler içinde en güçlü ve tam otoriteye ve en büyük güce sahip olan erdemler olacaktır.

Diğer taraftan denilebilir ki, Fârâbî için uzun zaman süreleri içinde değişiklik gösteren ve birçok ulus için, bir ulusun tamamı veya bir şehrin tümünü ortak olarak etkileyen bir olay meydana geldiğinde, ortak olan amaçlarla ilgili olarak en yararlı ve en güzel olan şeyi keşfetmeyi sağlayan fikrî erdem, otoritesi daha tam ve güç bakımından daha büyük olan erdem olduğuna göre, onunla birlikte bulunan ahlâkî erdemler de bu erdemler içinde en tam otoriteye ve en büyük güce sahip olan erdemlerdir.

Sonuç

Fârâbî'nin felsefi sistemi bir bütün olarak anlaşılması gerektiği gibi siyaset ilmiyle ilgili izahları da bu bütünlüğü dikkate alarak anlaşılacak durumundadır. Bu çerçevede onun varlıkla ilgili izahları önem arz etmektedir. Onun ontolojisi metafiziğinin, tabiat ilimleriyle ilgili izahlarının ve epistemolojisinin temelini oluşturur. Bu durum, onun siyaset ilmiyle ilgili izahları için de geçerlidir. Onun siyaset ilmi, mutluluk kavramı etrafında şekillenir. Mutluluğu insanın en yüksek gayesi olarak belirleyen Fârâbî,

siyaset ilmini mutluluğun elde edilmesi noktasında merkezi bir konuma yerleştirir.

Onun siyaset ilmiyle ilgili olarak zikrettiği en önemli kavramlardan biri nazarî güçtür. Nazarî güç insanın doğuştan elde ettiği ve kendisiyle birlikte nazarî bilgileri doğuştan elde ettiğimiz güç olarak açıklanır. Ancak, insanın nazarî güçle birlikte sahip olduğu fikrî güç ve bu güç sayesinde elde ettiğimiz fikrî erdemler siyaset ilminin ve dolayısıyla mutluluğun kazanılmasında önemli bir role sahiptir. Bu güç, insanın iradî erdemlerinin ve eylemlerinin kaynağını oluşturur. Çünkü, bu güçle insan nazarî güçle elde ettiği nazarî erdemlerin mahiyetini tartışabildiği gibi iradî eylemlerinin ve erdemlerinin de mahiyetini tartışabilmektedir. İnsanın iradî eylemleri daha çok siyasal düzlemde gerçekleşen ve tüm milletlerde veya tek tek milletlerde şehirlerde ve şehirlerin alt gruplarında oluşan eylemlerdir. İnsanın bu eylemleri temyiz edebilmesi, nefsine arız olan durumları keşfedebilmesi ve ahlakî karakterinin oluşabilmesi için irade ve ihtiyara ihtiyacı vardır. Fârâbî, bu irade ve ihtiyar gücünü insanın mutluluğu kazanması için temel şart olarak belirler. Çünkü, insan kendisini mutluluğa ulaştıracak eylemleri iradesiyle, ihtiyarıyla bilinçli ve gönüllü olarak yapması ve bunu bütün hayatına yansıtması gerekir. Ayrıca, bu ilke siyasal bir canlı olan ve toplumla birlikte yaşamak zorunda olan insanın şehir hayatındaki eylemleri için de geçerlidir. İşte bu noktada, fikrî güç ve fikrî erdemler daha da önemli hale gelir. Bu güç ve erdem, insanın ahlakî karakterini alışkanlıklarını ve tecrübelerini belirleyen temel güçtür. Ayrıca, insanın hayatını kolaylaştıran sanatların bilfiil hale gelmesi, meleke haline gelmesi için de yararlı olan fiilleri belirleyen güç ve erdemlerdir.

Fârâbî'nin fikrî güç ve fikri erdemlerle ilgili izahları siyaset ilminin sadece teorik arka planını değil, aynı zamanda devlet yönetimi ve riyasetle ilgili olan boyutunu da oluşturmaktadır. Riyasetin gerçekten iyi olan eylemleri gerçekleştirilmesi ve toplumsal bir varlık olan insanı en yüce gayeye ulaştırabilmesi için fikrî güçten ve fikrî erdemlerden yararlanılması gerekir. Bu konuyla ilgili olarak da yani riyasetin bilfiil hale gelebilmesi ve şehirde ve tüm milletler bazında bu dünyadaki mutluluğun kazanılabilmesi için gerekli olan ilkelerin ve bu erdemlerin öğrenilmesi ve öğretilmesi için gereken ilkelerin neler olduğuna dair Fârâbî'nin izahlarının başka çalışmalarda üzerinde durulması gereken bir husus olduğunun altını çizmemiz gerekir.

Kaynakça / Reference

Aydın, M. S. (1976). Farabî'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'adet Kavramı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(1), 303-315.

- Bircan, H. H. (2001). *İslam Felsefesinde Mutluluk* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; Sy 342). İz Yayıncılık.
- Bircan, H. H. (2016a). Ahlâk: Mutluluk ve Erdem. İçinde M. C. Kaya (Ed.), *İslam Felsefesi: Tarih ve Problemler* (3. bs, ss. 655-684). İSAM Yayınları.
- Bircan, H. H. (2016b). *İslam Ahlak Felsefesine Giriş: İlk Dönem İslam Felsefesinde Temel Ahlaki Problemler*. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Fahri, M. (2014). *İslam Ahlâk Teorileri* (M. İskenderoğlu & A. Arkan, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (1986). *El-Elfâzu'l-musta'mele fi'l-mantık* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). Dârü'l-Meşrik (Dar el-Machreq).
- Fârâbî. (1999). *Tahsilü's-sa'âde* (A. Arslan, Çev.). Vadi Yayınları.
- Fârâbî. (2005). *Et-Tenbîh alâ sebîli's-sa'âde* (Hanifi Özcan, Çev.). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Fârâbî. (2012). *Kitâbu'l-burhân* (Ö. Türker & Ö. M. Alper, Çev.; TDV İslâm Araştırmaları Merkezi; Sy 50). Klasik Yayınları.
- Fârâbî. (2013). *Kitâbu'l-hurûf* (Ö. Türker, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (2017). *İhsâu'l-Ulûm* (M. Uyanık & A. Akyol, Çev.). Elis Yayınları.
- Fârâbî. (2019a). *Kitâbu Mebâdii ârâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla* (Yaşar Aydın, Çev.; Sy 73). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (2019b). *Kitâbü'l-mille* (Y. Aydın, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Fârâbî. (2020). *Es-Siyâsetü'l-medeniyye* (Yaşar Aydın, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Manafov, R., & Oruk, Z. (2020). Farabi Epistemolojisinde Arzu Yetisinin Konumu ve İşlevi. *Pearson Journal of Social Sciences-Humanities*, 5(7), 144-153.
- Osmanoğlu, Ö. (2021). *İdeal Devlet Erdemli Toplum*. Ark Kitapları.
- Özturan, H. (2014). *Akıl ve Ahlak*. Klasik Yayınları.
- Toktaş, F. (2002). Fârâbî'nin Kitâbü'l-Mille Adlı Eserinin Takdim ve Çevirisi. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 7(12), 247-273.
- Türker, Ö., & Aksu, İ. (2018). Fârâbî Felsefesinin Temel Erdemleri. *Edebalı İslâmiyat Dergisi*, II(4), 25-51.
- Umut, H. (2009). İnsan Doğası Temelinde Fârâbî'nin Toplum ya da Devlet Görüşü. *Dîvân (Dergi)*, XIV(27), 119-144.
- Yaşar Aydın. (2016). Fârâbî ve Bağdat Meşşâî Okulu. İçinde M. C. Kaya (Ed.), *İslâm Felsefesi: Tarih ve Problemler* (3. bs, ss. 145-182). İSAM Yayınları.
- Yılmaz, A. Y. (2020). Fârâbî'nin Epistemolojisi, Ontolojisi ve Felsefeye Katkıları. *Turkish Studies*, 15(7), 3167-3181.

